

Toolkit Neologismen

Neologismen zijn nieuwe woorden of bestaande woorden met een nieuwe betekenis. Uit statistieken van het Instituut voor de Nederlandse Taal (INT) blijkt dat sinds 2000 zo'n 2000 à 3000 neologismen in de Nederlandse taal terecht zijn gekomen. Vaak hangt de opkomst van nieuwe woorden samen met maatschappelijke veranderingen, bijvoorbeeld op het gebied van politiek, techniek en wetenschap. Doordat er nieuwe objecten, concepten, tendensen, uitvindingen of verschijnselen bij komen, heeft de taal ook nieuwe woorden nodig om deze uit te drukken. Met andere woorden: de taal evolueert mee. In het algemeen wordt een neologisme een 'blijvertje' genoemd als het twee generaties (zo'n 30-40 jaar) overleeft. De kans bestaat dat het ook in het woordenboek wordt opgenomen. Steeds meer uitgeverij gebruiken nieuwe woorden in hun woordenboek als een soort marketingtruc. Ook zijn er zogenaamde 'gelegenheidswoordenboekjes' die neologismen bevatten en gedeeltelijk overlappen met het 'gewone' woordenboek. Deze ontstaan bijvoorbeeld rondom grootschalige sportevenementen als het EK of WK voetbal of ze hebben betrekking op een bepaald onderwerp zoals modetaal of hiphoptaal. Neologismen kunnen dus heel veel zeggen over de samenleving in een bepaalde tijd. Zo loopt de intrede van het woord 'doellijntechologie' synchroon met deze innovatie tijdens het WK voetbal in Brazilië (2014). In tegenstelling tot de neologismen zijn er ook zogenaamde 'retrologismen': woorden die bijna niemand meer gebruikt. Deze 'vergeetwoorden' kunnen ook hun woordenboekstatus verliezen als ze steeds minder voorkomen in het taalgebruik. In deze toolkit staan nieuwe woorden echter centraal: hoe ontstaan ze en kun je de overlevingskans bepalen? Met de informatie uit de toolkit kun je ideeën opdoen voor jouw werkstuk en ontdekken welke aspecten je interessant vindt.

Ontstaan van neologismen

Nieuwe woorden ontstaan dus doorgaans als (een deel van) de maatschappij verandert. In een periode waarin klimaatzorgen aan de orde van de dag zijn, komen bijvoorbeeld woorden op als 'vlieg-schaamte', 'doucheschaamte' of 'thermostaatschaamte' (het gevoel van schaamte bij het reizen per vliegtuig, uitgebreid douchen of het hoger zetten van de thermostaat). Het kan ook zo zijn dat er een zogenaamde 'taalleemte' (een gat in de taal) gedicht moet worden. Heel lang was er geen woord voor het balkje dat je bij de kassa van de supermarkt gebruikt om je eigen boodschappen van die van een ander te scheiden, tot het woord 'beurtbalkje' zijn intrede deed in 1996. Soms ontstaan nieuwe woorden om een alternatief te bieden voor leenwoorden uit bijvoorbeeld het Engels. Zo deed de Volkskrant in oktober 2019 een oproep om Nederlandstalige alternatieven voor woorden als *e-reader*, *e-book* en *meltdown* te bedenken. Natuurlijk kan het ook zo zijn dat neologismen het resultaat zijn van creatieve taalgebruikers. Mensen vinden het leuk om nieuwe woorden te verzinnen die de lading dekken op een grappige manier: woorden als 'zoenzone' of 'luizenmoeder'. Niet voor niets doen neologismen het ook vaak goed in reclameslogans.

Porte-manteaus

Veel neologismen bestaan uit twee bestaande woorden die zijn samengevoegd. Die neologismen zijn dus helemaal niet zo 'nieuw'. Een speciaal soort neologismen zijn de 'porte-manteaus', ook wel 'smeltwoorden' of 'kofferwoorden' genoemd (samentrekkingen). Deze porte-manteaus zijn nieuwe woorden (meestal zelfstandige naamwoorden of werkwoorden) die bestaan uit twee overlappende woorden of woorddelen. Die combinatie vormt een nieuw begrip dat verwijst naar iets nieuws of naar iets dat al langer bestaat maar waar nog geen woord voor was. Een ander kenmerk van porte-manteaus is dat bestaande woorden in de combinatie vaak worden verkort. Voorbeelden zijn 'vechtscheiding' (vechten+scheiding), 'consuminderen' (consumeren+minder), 'participizza' (participatie +pizza) uit de tv-serie *De Luizenmoeder*, Brexit' (Britain+exit), 'romkom' (romantiek+komedie), 'bionade' (biologisch+limonade), 'glamping' (glamour+camping) of 'concullega' (concurrent+collega).

Andere typen neologismen

Naast neologismen waarbij alleen de combinatie van elementen nieuw is, zijn er ook 'zuivere nieuwvormingen', waarbij men een nieuwe klankenreeks vormt die nog niet in de taal voorkomt en daaraan een nieuwe betekenis koppelt (zoals bijvoorbeeld het geval zou kunnen zijn bij 'wuk' of 'wul'). Daarnaast is het mogelijk dat een bestaande woordvorm een nieuwe betekenis krijgt. Oorspronkelijk betekent het woord 'gruwelijk' bijvoorbeeld 'verschrikkelijk, heel erg', maar in jongerentaal of hiphoptaal betekent het ook 'geweldig, cool'.

FUDGE-test

Op het Instituut voor de Nederlandse Taal verzamelen taalkundigen neologismen in aparte digitale bestanden. Sommige neologismen komen in het woordenboek terecht. De Amerikaanse taalkundige Allan Metcalf ontwikkelde een test waarmee de 'houdbaarheid' van neologismen kan worden ingeschat. Deze test wordt ook wel de FUDGE-test genoemd, waarbij elke letter in FUDGE staat voor een ander aspect. De **F** (van Frequency) staat voor hoe vaak het woord voorkomt, de **U** (van Unobtrusiveness) staat voor de mate waarin het woord opvalt (een woord dat minder opvalt omdat het lijkt op andere woorden heeft een grotere overlevingskans), de **D** (van Diversity of users and situations) staat voor de breedte van gebruik: een woord dat door verschillende (groepen) sprekers in verschillende situaties wordt gebruikt, maakt meer kans te overleven, de **G** (van Generation of forms and meanings) geeft aan dat de kans groter is dat een woord blijft bestaan als het aansluiting vindt bij woorden met bijna dezelfde vorm of als het meerdere betekenissen heeft), de **E** (van Endurance of concept) geeft ten slotte aan dat een woord sneller zal blijven bestaan als het begrip waarnaar het verwijst ook blijft bestaan. Lexicografen kunnen de FUDGE-test gebruiken bij het selectieproces van woorden voor het woordenboek. Als zij besluiten om een woord in het Algemeen Nederlands Woordenboek op te nemen, dan bevat zo'n 'lemma' in elk geval de definitie (betekenis) van het woord, de vorm (bijvoorbeeld of het een samenstelling is), de leeftijd van het woord, de frequentie waarmee het voorkomt en eventueel de bedenker ervan (als deze bekend is). De bedenker van een woord wordt ook wel de 'munter' genoemd en woorden waarvan de bedenker bekend is 'gemunte woorden'. In de online versie van het Algemeen Nederlands Woordenboek kun je ook zelf de FUDGE-test doen, waarbij je aan een nieuw woord voor elk van de aspecten een score toekent van 0, 1 of 2. Een woord met 6 of meer punten heeft doorgaans een grotere overlevingskans!

Jouw onderzoek naar neologismen is relevant, omdat:

- je met jouw onderzoek naar neologismen iets kunt zeggen over nieuwe woorden: zijn het eendagsvliegen of niet?
- je inzicht krijgt in de manieren waarop nieuwe woorden in het Nederlands ontstaan en daarmee leert over processen van taalvariatie en taalverandering.
- neologismen een zeer actueel en herkenbaar verschijnsel zijn in het hedendaagse Nederlands; mensen kunnen zich er zorgen over maken dat de taal verandert en met jouw kennis kun je een bijdrage leveren aan het maatschappelijke debat hierover.
- het gebruik van neologismen in communicatie ook een sociaal effect kan hebben, bijvoorbeeld voor het construeren van identiteit (onder jongeren) of in reclameslogans.
- het in kaart brengen van neologismen een schat aan informatie oplevert voor wetenschappers die hier onderzoek naar doen.

De wetenschapper aan het woord

Als ik een lezing houd over neologismen of als ik het heb over nieuwe woorden die kans maken om Woord van het Jaar te worden, hoor ik vaak: 'die woorden heb ik echt nog nooit gehoord'. Dat is niet gek: neologismen hebben tijd nodig om in te burgeren, maar het merendeel is maar eventjes in gebruik en verdwijnt weer. Dat is jammer, want veel nieuwe woorden, ook eendagsvliegen, bevatten interessante informatie die je eigenlijk niet verloren wil laten gaan. In een woord als *troetelig* bijvoorbeeld herkennen we de woorden *troetelen* en *eik* en het gaat hier om een eik die veel mensen heel mooi vinden, maar die, tot groot verdriet van die mensen, gekapt moet worden. Is dat niet een beetje een onzinnig woord en verdwijnt dat woord dan niet als die boom gekapt is?

Reken maar, maar het is wél interessant dat taalgebruikers bij het vormen van nieuwe woorden een patroon toepassen dat ze al kennen van andere (nieuwe) woorden. *Troetel-* wordt namelijk vaker gebruikt, bijvoorbeeld in *troetelcrimineel*. Zo werd de Nederlandse crimineel Willem Holleeder een tijdje genoemd toen hij verscheen in talkshows en lachend met 'fans' op de foto ging. En het gaat vaker zo: het is handig om steeds dezelfde werkwoorden als eerste stukje in neologismen te gebruiken, behalve *troetel-* heb je ook nog *knuffel-* (kijk maar eens naar *knuffelallochtoon*), en ook *lok-*: een lokpuber wordt door de politie naar de slijter gestuurd om te kijken of die daar, ondanks zijn prille leeftijd, alcohol meekrijgt (en daarnaast heb je ook een lokhomo en lokoma, maar ook een lokkoffer).

Je kunt denken aan...

Mogelijke onderwerpen

Verschillende soorten neologismen: zuivere nieuwvormingen, samenstellingen, afleidingen, portemanteaus, Nederlandse alternatieven voor leenwoorden, bestaande woorden met een nieuwe betekenis; neologismen binnen een bepaald domein, bijvoorbeeld hiphop, mode, politiek, techniek, bedrijfsleven, internet, sport, etc.; de houdbaarheid van neologismen (FUDGE-test); het gebruik van neologismen in nieuwsberichten, op sociale media, in reclameslogans, in liedteksten etc.; jongerentaal; neologismen vs. retrologismen/vergeet-woorden; neologismen in het woordenboek; gelegenheidswoordenboeken; of breder: lexicologie; lexicografie; leenwoorden

Mogelijke invalshoeken

- Welke soorten neologismen zijn er en hoe zijn ze ontstaan?
- Het bestuderen van neologismen binnen een bepaald domein: Welk soort neologismen komt precies voor? Hoe kun je dat verklaren? Wat is het effect van het gebruik van neologismen?
- Kun je voorspellen welke neologismen lang in onze taal zullen blijven en welke niet? Kun je een vergelijking maken met neologismen uit het verleden die zijn gebleven of zijn verdwenen?
- Wat is het effect van het gebruik van neologismen in bepaalde tekstgenres?
- Hoe worden neologismen door taalgebruikers beoordeeld, en waarom?
- Op welke manier bestuderen lexicologen/lexicografen neologismen in hun werk?

Mogelijke taalverschijnselen

De structuur van neologismen: ontlening (uit andere talen), verkorting (bv. portemanteaus), samenstellingen, vertalingen van 'geleende' neologismen, zuivere nieuwvormingen

Mogelijke onderzoeksmaterialen/-methoden

De website van het Instituut voor de Nederlandse Taal (INT); de FUDGE-test (via INT); zelf een tekstcorpus samenstellen (bv. lied-/rapteksten, sociale mediaberichten, nieuws-/krantenberichten, reclameteksten, etc.); zoeken naar het vóórkomen van neologismen in een bestaand corpus zoals [delpher.nl](#); attitudeonderzoek (hoe beoordelen mensen (het gebruik van) neologismen?); enquêteonderzoek naar het gebruik en het herkennen van neologismen; literatuuronderzoek

Leestips

Altas van de Nederlandse taal, editie Nederland (2017)
Woord! De taal van nederhop (2013)
Klerenwoorden en modetaal (2018)
'Als ik praat, dan praat ik money' (via website [Neerlandistiek](#))
'Van gromorgaan naar FUDGETEST' (via website [Neerlandistiek](#))
'Bitterballeneltaal' (via website [Neerlandistiek](#))
'Tabletnek' (via website [Neerlandistiek](#))

Omdat het natuurlijk zonde is om dergelijke woordinformatie verloren te laten gaan, ben ik, naast mijn werk aan het Algemeen Nederlands Woordenboek (ANW), ook begonnen met een speciaal 'Neologismenwoordenboek' (NW), om ook nieuwe woorden te kunnen beschrijven die weliswaar eendagsvliegen blijken te zijn maar die bijvoorbeeld morfologisch (qua woordvorm) of etymologisch (qua herkomst) interessant zijn of typerend zijn voor een bepaalde tijd.

Vivien Waszink werkt als taalkundige bij het Instituut voor de Nederlandse Taal (INT) in Leiden. Nadat zij in 2003 afstudeerde aan de opleiding Nederlands met een scriptie over het woordje *leuk* bleef haar interesse liggen bij de lexicologie en in het bijzonder bij neologismen. Vivien werkt bij het INT als lexicograaf mee aan het *Algemeen Nederlands Woordenboek* (ANW) en aan het *Neologismenwoordenboek* (NW). Ook schreef Vivien een aantal populair-wetenschappelijke boeken over de taal van kleding en mode, over de taal van nederhop en over taalergernissen (naar aanleiding van de verkiezing Weg met dat woord!).

